

श्रीराम कला महिला महाविद्यालय धामणगांव रेल्वे

भूगोल विभाग

भौगोलीक सहल अहवाल
सालबडीं, नेट पिंणळार्ड जि.अमरावती

सादरकर्ती

कु

बि.ए.भाग - ३

भूगोल प्राल्यक्षिक परीक्षा
शैक्षणिक वर्ष २०१९-२०२०

भूगोल विभाग
श्रीराम कला महिला महाविद्यालय
धामणगांव रेल्वे जि.अमरावती

प्रमाणपत्र

भौगोलिक सहल अहवाल
सालबडी, नेरपिंगढाई जि.अमरावती

■सादरकर्ती■

कु

बि.ए.भाग - ३

■मार्गदर्शक■

भूगोल विभाग प्रमुख

भूगोल विभाग

बि.ए.भाग ३

श्रीराम कला महिला महाविद्यालय

भूगोल प्रात्याक्षिक परीक्षा

शैक्षणिक वर्ष २०१९-२०२०

प्रस्तावना

पृथ्वीची निर्मीती हाच मुळी कूतुहलाचा किंवा जिज्ञासेचा विषय आहे. अगदी प्रारंभीच्या काळात भूगोल म्हणजे पृथ्वीचे वर्णन अशी भूगोलाची परिभाषा निर्माण झाली. पृथ्वीतलावावर ज्या ज्या गोष्टी मानवाला आपल्या बुद्धीकौशल्यानुसार अवगत झाल्या. त्या सर्वांचे निरीक्षण करून त्यांची नोंद केली गेली. याचा परिणाम म्हणजे भौगोलिक ज्ञानाचे क्षितीज नेहमी वृद्धीगत होत गेले.

मनुष्य जीवन जगत असतांना, पृथ्वीतल त्याच्या सोबत रंगमंचाची भुमिका बजावत असतो. कारण विविध शृंगारांनी नटलेल्या या पृथ्वीतलावर म्हणजेच रंगमंचावर आपले वस्तीस्थान निवडून आपले वास्तव्य करीत आहे. त्यामुळे आपल्या जैवीक गरजा पूर्ण करण्यासाठी मानवाला या पृथ्वीतलावरील नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा मोठ्या प्रमाणावर उपयोग होत असतो. मानव व पृथ्वी यांचा समन्वयाने विचार केला असल्याने भूगोल विषयाच्या अभ्यासाला अधिक महत्त्व आले आहे.

आजच्या वैज्ञानिक युगात मानवाने फार मोठी वैज्ञानिक प्रगती केली आहे व विज्ञानाच्या जोरावर निसर्गात मोठ्या प्रमाणावर बदल घडवून आणलेले आहेत. त्यामुळे निसर्गामध्ये बरीच स्थित्यंतरे घडून आली व त्याचा परिणाम काळानुसार मानवी जीवनावरही घडून आला. मानव व त्याच्या सभोवतालचे पर्यावरण याची दखल आज शिक्षण घेत आहे. पृथ्वीवर अनेक ठिकाणी वेगवेगळ्या प्रकारची खनिज संपत्ती आहे. तसेच इतर अनेक सांस्कृतीक घटक आहेत/की जे एकाच प्रदेशामध्ये नसून विविध ठिकाणी त्यांची विभागणी झालेली आहे. या सर्व बाबींचे ज्ञान शिक्षणाद्वारे मिळत असते हे शिक्षण प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रितीने देता येते. प्रामुख्याने नैसर्गिक घटकांचे आणि सांस्कृतीक घटका बदलचे ज्ञान भूगोल विषयाद्वारे दिले जाते. हे ज्ञान प्रत्यक्ष रितीने मिळविण्याकरीता वेगवेगळ्या ठिकाणाला व स्थळांना भेटी देवून मिळविता येते. म्हणून मानवी जीवनात भूगोलाला अनन्यसाधारण महत्त्व असते.

प्रत्यक्ष ठिकाणांना भेटी देवून तेथील नैसर्गिक घटकांचे व सांस्कृतीक घटकांचे म्हणजेच तेथील हवामान, पिके, भूपृष्ठरचना, मृदा, खनिज संपत्ती, वनस्पती, व्यापार, वसाहती, उद्योगधंदे, दळणवळण, प्राणी इत्यादी घटकांची माहिती उपलब्ध होवू शकते. म्हणून भूगोल विषयात प्रत्यक्ष स्थळांना भेटी देऊन मिळालेल्या माहितीला विशेष असे महत्त्व आहे.

मनोगत

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती अंतर्गत श्रीराम कला महीला महाविद्यालय, धामणगांव रेल्वे च्या वतीने बी.ए.भाग-३ वर्गाची भौगोलिक, शैक्षणिक सहल अमरावती जिल्ह्यातील चिखलदरा येथे जाऊन आली. बी.ए.भाग-३ मध्ये शिकत असतांना आम्हाला भौगोलिक स्थळी जाऊन तेथील भौगोलिक अभ्यास करण्याची संधी मिळाली.

या सहलीला आम्ही २८ फेब्रु.२०२० ला एकदिवसीय सहलीला गेलो.

प्रस्तुत सहलीला परवानगी दिल्याबद्दल आम्ही आपल्या संस्थेचे अध्यक्ष मा.अरुणभाऊ अडसड, संस्थेचे सचिव मा.घनश्यामजी मेश्राम, स्थानिय व्यवस्थापन समितीचे अध्यक्ष मा.अशोकभाऊ पनपालीया यांचे मनःपूर्व आभार मानतो.

प्राचार्य डॉ.जी.के.टाले यांनी आम्हाला सहलीला जाण्याची संधी उपलब्ध करून दिली तसेच योग्य मार्गदर्शन केले त्याबद्दल प्रथम त्यांचे मी मनःपूर्वक आभार मानते. तसेच प्रा.अभिजीत दोड, प्रा.योगेश काशीकर, प्रा.नितीन बिहाडे यांनी आम्हाला सहलीमध्ये वेळोवेळी मार्गदर्शन केले त्याबद्दल आम्ही त्यांचेही आभार मानतो. तसेच आमच्यासोबत सहलीमध्ये शिक्षकेत्तर कर्मचारी श्री.नागोरावजी पंचबुध्दे यांचेही आम्ही आभार मानतो. याच बरोबर सोबत असलेल्या बी.ए.भाग-१ व बी.ए.भाग-२ च्या विद्यार्थ्यांचेही आम्ही आभारी आहोत.

महाविद्यालयातील सर्व प्राध्यापकांनी आम्हाला निसर्गविषयी विशेष ज्ञान दिले त्याबद्दल आम्ही बी.ए.भाग-३ चे सर्व विद्यार्थी त्यांचे ऋणी राहू.

सहलीचे महत्व

काळानुसार वेगवेगळ्या शोधांमुळे पृथ्वीच्या ज्ञानात जी भर पडत गेली त्यामुळे भूगोल या विषयाची व्याख्या एकच कायम न राहता वाढत्या ज्ञानानुसार बदलत गेली. १५०-२०० वर्षांपूर्वी काही धाडसी शास्त्रज्ञांनी जलपर्यटनात यश मिळविले, तर काहींनी दुर्गम उंच प्रदेश पादाक्रांत केले. तर काहींनी अज्ञात असणाऱ्या अंटार्क्टिका खंडाची माहिती मिळवली व त्या सोबतच त्या प्रदेशातील पर्वत, नद्या, शिखरे या सारख्या प्राकृतिक वैशिष्ट्यांची तर हवामान, वनस्पती, प्राणी या सारख्या इतर घटकांची माहिती सुध्दा प्राप्त झाली म्हणजेच भूगोल शास्त्राचा अभ्यास हा चार भिंतीच्या आत बसुन फक्त भरपूर पुस्तके वाचुन परिपूर्ण होत नाही. तर निसर्ग हीच भूगोलाच्या अभ्यासाची प्रयोगशाळा असल्यामुळे मानवी जीवनात निसर्गाच्या सानिध्यात राहुन त्याचा अभ्यास करणे व त्यातून आनंदाची प्राप्ती करणे महत्वाचे आहे. त्यामुळेच मानवाला सहलीचे महत्व प्राप्त झाले.

कोणत्याही प्रदेशातील नैसर्गिक व सांस्कृतिक घटकांचे स्थान, त्यांचा विकास व त्या घटकांचे नियोजन त्या प्रदेशातील परिस्थितीचे आकलन केल्यानंतर निदर्शनास येते. त्या प्रदेशातील हवामान, भूपृष्ठ रचना, मृदा, पिक पध्दती, वाहतुक व्यापार, वनस्पती, प्राणी, जलसंपत्ती इत्यादी घटकांची माहिती उपलब्ध होते. म्हणुन भूगोलाच्या अभ्यासात सहलीला महत्वाचे स्थान प्राप्त झालेले आहे. कारण एखाद्या प्रदेशातील घटकांचे प्रत्यक्ष भेटी देवून निरीक्षण केल्यास त्या गोष्टीचे आकलन लवकर होते.

उदा. एखाद्या प्रदेशातील घरांचे आकार, घर बांधणीसाठी लागणारी साहित्य, सामुग्री इत्यादी वरून तेथील वसाहतीचे लवकर कल्पना येते. एखाद्या प्रदेशामध्ये जंगल व त्यातील प्राणी, जंगलातील वनस्पती प्रकार, एखाद्या प्रदेशातील वाहतुक व्यवसाय म्हणजे तेथील रस्ते, रेल्वे मार्ग, जलमार्ग इत्यादींचे माहिती मिळते. एवढेच नव्हे तर तेथील मृदा प्रकार, पिक पध्दत याबद्दल सुध्दा माहिती तेथील स्थळांना भेटी दिल्यास अवगत होते.

भूगोल शास्त्रज्ञांचा पुर्वीचा कालखंड बघता कार्ल रिटर (१७७९-१८५९) अलेक्झांडर हॅबोल्ट (१७६९-१८५९) फेडरीक रॅटझेल (१८८४-१९०४) विडल-दि ब्लाश इत्यादी भूगोल तज्ञांनी आपल्या जीवनातील अनेक वर्ष निसर्गाचे ज्ञान मिळविण्यासाठी अतिशय संकटप्रसंगी सुध्दा शौयाने तोंड देत निसर्गाशी समरस होत काढले व भूगोल शास्त्राच्या अभ्यासात मौलिक भर टाकली.

म्हणुन आज हे निसर्गाबद्दलचे ज्ञान अभ्यासाच्या माध्यमातून प्रत्येक विद्यार्थ्यापर्यंत पोहचण्याच्या दृष्टीकोणातून अभ्यासक्रमा अंतर्गत सहलीचे आयोजन करण्यात येते.

सालबर्डी दृष्टिक्षेप

सालबर्डी हे महाराष्ट्र राज्याच्या विदर्भ विभागातील पर्यटन स्थळ आहे. ते धामणगांव रेल्वे शहराच्या उत्तरेस ९० कि.मी. अंतरावर असून सातपुडा पर्वतरांगेतील गावीलगड डोंगराच्या कुशीत वसलेले आहे. भौगोलिक दृष्ट्या नैसर्गिक सौंदर्यामुळे या स्थळाला पर्यटन स्थळ म्हणून विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

मोर्शी पासून ८ कि.मी. अंतरावर सातपुड्याच्या कुशीत महादेवाची सालबर्डी आजही आपले महत्त्व टिकवून आहे. रामाने सितेला परत पाठविल्यानंतर लवकुशचे धाडस आणि राम आणि लक्ष्मणासोबत झालेले युद्ध यापासून तर रामाला सितेची पटलेली ओळख या घटनांचे साक्षीदार सालबर्डी हे गाव आहे. सालबर्डी गावापासून २.५ कि.मी. अंतरावर ६०० मी. उंच पर्वतावर एक भुयार आहे यात महादेवाचे ७०० वर्ष जुने मंदीर आहे. येथे दरवर्षी महाशिवरात्रीला मोठी यात्रा भरते. या गुफेमध्ये महादेवाच्या पिंडीवर पाणी पडत असते व एक प्रकारचा अभिषेक होत असतो. दरवर्षी श्रावण महिन्यातही येथे भाविक भक्तांची गर्दी आढळून येते. येथे गरम पाण्याचे झरे सूद्धा आहेत. तसेच महानुभाव पंथीयांचे श्रद्धास्थान सुद्धा आहे.

भूपृष्ठरचना

अमरावती जिल्ह्यातील सालबर्डी हे पर्यटनदृष्ट्या महत्वाचे ठिकाण आहे. सालबर्डी हे सातपूडा पर्वतरांगेत वसलेले असून या टेकड्यांना गावीलगडच्या टेकड्या असे म्हणतात. टेकड्यांच्या दक्षिण उतार तीव्र स्वरूपाचा आहे.

मृदा

सालबर्डी येथे सर्वत्र उंचवट्याच्या प्रदेशात भरड उथळ मृदा आहे. तर नदीखोऱ्याच्या भागात काळी माती आहे.

हवामान

सालबर्डी हे थंड हवेचे ठिकाण आहे. येथे विशेषतः उन्हाळ्यात गारवा असतो. अमरावती पेक्षा तेथील तापमान कमी आढळते. तेथील उष्ण परीहारक व सुखासह वाऱ्याची झुळक नेहमी तापमानाला सुखावून जाते. रात्रीच्या वेळी तर तेथील हवा नेहमीच आल्हाददायक असते. चिखलदरा येथे पर्जन्य जास्त असून पावसाची सरासरी १०० से.मी. पेक्षा जास्त आहे.

या प्रदेश वृक्ष व शुष्क पानझडी वनस्पती आढळतात. या ठिकाणी वनस्पतीचे सलग असे पट्टे नाहीत. पानझडी वृक्ष उंच असतात काही ठिकाणी कमी उंचीचे वृक्षही आढळतात. तर अधुन मधुन गवताळ प्रदेश दिसून येतो. पावसाळ्यात वनस्पती हिरव्यागार दिसतात. कोरड्या हवामानात उन्हाळ्यात पाण्याच्या अभावामुळे बरेचसे वृक्ष पर्णहीन दिसतात. या प्रदेशातील उष्ण कटीबंधीय शुष्क पानझडी अरण्यात सागवान, धावडा, शिसम, तेंदू, पळस, बनिसाल, हेडीह, वेल, खैर, अंजन ई. प्रकारचे वृक्ष आढळतात. तर काही काटेरी वृक्षही आढळतात. तर आंबा, जांभूळ ही फळांची झाडे सूर्यदा आहेत.

पर्यटन दृष्ट्या महत्व

सालबर्डी ज्या ठिकाणी वसलेले आहे. त्या शिखरापासून पर्वताला शिघ्र उतार असुन तो माडु नदीची दरी आहे. सालबर्डी येथील सृष्टी सौंदर्ये विशेषतः उन्हाळ्यात खुलून दिसते. त्यावेळी आंब्याच्या हिरव्यागार झाडावर अथवा मोहाच्या जांभळीच्या आणि इतर झाडांवर तरंगणाऱ्या निळ्या निळ्या ढगांच्या सावल्या उन्हाळ्यात करड्या रंगाच्या पार्श्वभूमीवर अप्रतिम वाटतात. पावसाळ्यात पर्वतरांगेतून झिरणारे पाणी विविध रंगाची व प्रकारांची रानफुले ही डोळ्यांना मोठी मेजवाणीच असते. वसंत ऋतुत पानाफुलांचा साज पर्यटकांसाठी मोठेच आकर्षण असते. सभोवतालच्या जंगलात सांबर, हरीण, रानटी कुत्रा, रानडुकर, अस्वल, रानम्हशी, प्रसंगावत बिबटे, वाघ व भालू असे प्राणी आढळतात. उ. व द. भारतातील पक्षी सालबर्डीला येत असल्यामुळे तेथे दुर्मीळ असणारे पक्षी पाहावयास मिळतात.

वन उद्यान

हे उद्यान अतिशय सुंदर असुन त्यात निरनिराळ्या प्रकारची फुलझाडे व इतर शोभादायक झाडे आहेत. नाचत्या जलधारा वर्षेदिणारे या उद्यानातील आकर्षक व सुंदर फवारे उद्यानाची शोभा वाढवितात हे उद्यान वन विभागाच्या व्यवस्थापनाखाली आहे.

सालबर्डी - प्राणी संसाधन

१	गावीलगड रांगामध्ये असलेले धार्मीक पर्यटन स्थळ	-	सालबर्डी
२	दात नसणारा सस्तन प्राणी	-	खवले मांजर
३	स्थानिक लोकांना धोकादायक वाटणारा प्राणी	-	अस्वल
४	पंख नसणारा उडणारा प्राणी	-	उडती खार
५	सर्वात मोठे हरिण	-	सांबर
६	सर्वसाधारणतः न आढळणारे हरिण	-	चितल
७	येथील स्थानिक नदी	-	सिपना
८	सर्वसाधारण आढळणारे मौल्यवान वृक्षप्रजाती	-	साग
९	राज्य वृक्ष	-	आंबा
१०	राज्य फुल	-	जारूल
११	राज्य पक्षी	-	परियल
१२	जमीनीवर अंडी देणारा निशाचर पक्षी	-	रातवा
१३	जास्तीत जास्त शिंगे असणारा प्राणी	-	चौसिंगा
१४	कुत्रा जो भुंकु शकत नाही	-	जंगली कुत्रा
१५	राज्य प्राणी	-	शेकरू
१६	सर्वात मजबुत जबडा असणारा प्राणी	-	तडस
१७	येथील सर्वात मोठा तृणभक्षक प्राणी	-	गवा
१८	हरीण जे भुंकु शकते	-	भेकर

नेर पिंगळाई

नेर पिंगळाई हे अमरावती जिल्हयातील पिंगळाई देवीचे प्रसिध्द मंदीर असुन येथे दरवर्षी नवरात्री मध्ये बहुसंख्य भाविक येत असतात. हे धार्मीक पर्यटन स्थळ असुन अमरावती मोर्शी रोडवर वसलेले आहे. येथे एक टेकडी असुन त्या टेकडीवर सपाट पृष्ठभागावर हे मंदीर आहे.

स्थान व विस्तार

श्री.क्षेत्र नेरपिंगळाई हे अमरावती जिल्हयाच्या पुर्व भागात असुन त्याचा अक्षवृत्तीय व रेखावृत्तीय विस्तार खालील प्रमाणे आहे.

अक्षवृत्तीय विस्तार - $99^{\circ}36'$ उत्तर ते $99^{\circ}42'$ उत्तर अक्षवृत्त

रेखावृत्तीय विस्तार - $77^{\circ}12'$ पुर्व ते $77.28'$ पुर्व रेखावृत्त

भु-रचना

नेरपिंगळाई हे ठिकाण दरखनच्या पठारावरील लावा रसापासुन निर्माण झालेल्या भुकवचावर आहे. त्यामुळे येथे काळी मृदा आढळते. तसेच काही टेकड्या आढळतात.

हवामान

नेरपिंगळाई हे ठिकाण उष्ण कठीबंधीय मौसमी हवामान प्रदेशात येत असल्याने येथे उन्हाळ्यात मे महिन्यामध्ये 45° सेल्सीअस तापमान असते व हिवाळ्यात डिसेंबर महिन्यात किमान तापमान 10° सेल्सीअस इतके कमी असते येथे सरासरी ८० से.मी. पर्जन्य वृष्टी होते.

नेरपिंगळाई एक दृष्टीक्षेप

नेरपिंगळाई हे ठिकाण अमरावती जिल्ह्यातील मोर्शी तालुक्यात असून अमरावती शहरापासून ३२ कि.मी. व धामणगांव रेल्वे शहरापासून ५५ कि.मी. आहे. महाराष्ट्रातील देवीच्या प्रसिद्ध धार्मिक पर्यटन स्थळांपैकी हे एक आहे. हे मंदीर प्राचीन असून तेथे पिंगळा देवीची मुर्ती स्थापीत केलेली आहे. साधारणतः ६००-७०० वर्षांपूर्वीचे हे ऐतिहासिक मंदीर असून ते चुना व विटांनी बांधलेले आहे.

वनस्पती

नेरपिंगळाई परिसरात उष्णकटीबंधीय पानझडी वने आढळतात. यात साग, साल, हिरडा, बिहाडा, बांबू, खैर, तेंदु, पळस, निम, वड इत्यादि वृक्ष आढळतात. तसेच पर्वत भागात दाट वने आढळतात.

Principal
Shriram Kala Mahila
Mahavidyalaya
DHAMANGAON RA.

निष्कर्ष

- १) सालबडीं गुफेला भेट देण्यासाठी सालबडीं येथुन ३ कि.मी. पायी जावे लागते. त्यामुळे गुफेमध्ये जाण्यास कोणतेच वाहतुकीचे साधन सहजासहजी उपलब्ध होत नाही. महाराष्ट्र शासनातर्फे किंवा खाजगीकरणाच्या सहकार्यातुन पर्यटकांसाठी दर्जेदार रस्ता व वाहतुक साधनांची परिपूर्ण व्यवस्था व्हावी.
- २) सालबडीं गुफेला भेट देण्यासाठी सालबडीं येथुन ३ कि.मी. पायी जावे लागते. प्रवासी तेथुन पायी चालत जातात. परंतु या रस्त्याच्या दुतर्फा झाडे नसल्याने त्यांना ऊन, वारा, पाऊस याचा त्रास होतो म्हणुन या रस्त्याच्या दुतर्फा तसेच प्रकल्पाच्या ठिकाणी मोठ्या प्रमाणात वृक्षारोपन करायला हवे.
- ३) या ठिकाणी पिण्याकरीता सार्वजनिक नळ उपलब्ध नसल्याने पिण्याच्या पाण्याची गैरसोय म्हणुन पर्यटकांची वाढती लोकसंख्या पाहता तेथे पिण्याच्या पाण्याची मुबलक व्यवस्था करण्यात यावी.
- ४) सालबडीं व नेरपिंगळाई परिसरात काही प्रमाणात वसाड व पडीत क्षेत्र आहे तेथे वृक्ष लागवड करावी.
- ५) या प्रकल्पाला भेटी देणाऱ्या अभ्यासकासाठी विश्रामगृह, निवासस्थान व इतर सोयी सुविधा पुरविण्यात याव्या.
- ६) या प्रकल्पावरील सुरक्षा व्यवस्था आणखी कडक करायला हवी. कारण समाजकंठक किंवा आतंकवादी अशा ठिकाणी घातपात करू शकतात.
- ७) येथे येणाऱ्या पर्यटकांमुळे कमालीची अस्वच्छता निर्माण होत आहे म्हणुन हा परिसर येथुन स्थानिक व्यवस्थापनाद्वारे वेळोवेळी स्वच्छ करण्यात यावा.
- ८) या ठिकाणी धामणगांव, अमरावती येथुन दररोज पर्यटक व अभ्यासकांच्या सोयीसाठी एस.टी.बससेवा सुरू करण्यात यावी.

(Signature)
Principal
Shri Ram Kala Mahila
Mahavidyalaya
DHAMANGAON RA